

DE GOELAG

Varlam Sjalamov, *Berichten uit Kolyma (De Bezige Bij, Amsterdam 2001), 900 blz., f125,- (gebonden).*

'In de nacht van de twaalfde januari 1937 werd er op mijn deur gebonsd ... Vanaf de eerste dag in de gevangenis was het me duidelijk dat er geen fouten werden gemaakt bij de arrestaties, dat er sprake was van een planmatige algemene uitroeiing van een hele 'sociale' groep - van iedereen die zich van de laatste jaren van de Russische geschiedenis iets anders herinnerde dan hij zich ervan moest herinneren ...', schrijft Varlam Sjalamov in 'Fragmenten uit mijn levens', het voorwoord van *Berichten uit Kolyma*.

Sjalamov gebruikt de meervoudsvorm omdat hij van 1937 tot 1953 in een andere wereld leefde. Een wereld die naar zijn zeggen zo anders was dat alle ervaringen daar niets bijdroegen aan de *'algemene levenservaring'*. Een wereld waar alle maatstaven anders waren en waar men kennis opdeed die niet geschikt was voor *'de vrije wereld'*. Hij doelt daarmee op zijn leven in het Kolyma gebied waar hij zijn straftijd van 1937 tot 1953 doorbracht. Voor de meeste Nederlanders is Kolyma een onbekend begrip. Dat is heel anders voor de inwoners van de voormalige Sovjetunie. Daar heeft Kolyma dezelfde klank en betekenis als Auschwitz in Nederland. Zoals Auschwitz staat voor de verschrikkingen van het nationaal-socialisme staat Kolyma voor de verschrikkingen van het Stalinisme in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw.

'Kolyma znaczit smert', wisten de Russen in Stalins tijd: *'Kolyma betekent de dood.'*

Enkele miljoenen Sovjetburgers (Russen, maar ook mensen van andere nationaliteiten) vonden er de dood.

Het gebied, genoemd naar de Kolyma rivier, ligt geïsoleerd in het uiterste noordoosten van Siberië; over land is het nauwelijks te bereiken. Het klimaat is er nog strenger dan in de rest van Siberië. In de lange winters zijn temperaturen van -50 tot -60 °C gewoon. Vanwege de geïsoleerde ligging en het extreme klimaat kwamen de Russen er liever niet. Al in de tijd van de tsaren werd het gebied gebruikt als verbanningsoord voor politieke tegenstanders.

De regering in Moskou herontdekte Kolyma in 1925. De Sovjetunie stond aan de rand van een economische ineenstorting en er was dringend behoefte aan inkomsten. De Kolyma kon uitkomst bieden, omdat er goud en andere grondstoffen te vinden waren. Dit kwam als een geschenk uit de hemel. Het eerste vijfjaren plan (1928 - 1933) voorzag in de snelle industrialisatie van de Sovjetunie en de goederen die daarvoor nodig waren, konden met het Kolyma-goud worden gekocht in westerse landen. De exploitatie van het goud bleek echter alleen mogelijk met slavenarbeid omdat er nauwelijks mensen waren die er vrijwillig wilden werken. In de loop van de jaren werden daarom miljoenen gevangenen via de Transsiberische spoorlijn naar Wladiwostok en vandaar per schip naar de kleine havens van Kolyma gebracht.

De wekenlange reis per trein en schip gaf veel gevangenen het gevoel dat ze naar een andere wereld gingen. *'Kolyma: een prachtige planeet. Twaalf maanden winter en de rest een lange zomer',* was een gevleugelde uitspraak onder de 'zeks', zoals de kampbewoners werden genoemd.

Men kon in dit witte crematorium terecht komen omdat men koelak of zoon van een koelak was, omdat men al dan niet terecht beschuldigd werd van anti-Sovjet activiteiten, omdat men kritiek leverde op de gang van zaken in de

Sovjetunie of daarvan werd verdacht, omdat men behoorde tot de Duitse minderheid die al eeuwen in Rusland woonde, omdat men in het door Stalin veroverde deel van Polen woonde, als Duits of Japans krijgsgevangene, omdat men staatseigendom gestolen had, als 'saboteur' omdat het plan van een kolchoz of fabriek niet was vervuld, als Oekraïens of Lets nationalist, of als voormalig Russisch krijgsgevangene. Kortom: iedereen die hoorde tot een groep die door Stalin als een mogelijke bedreiging werd gezien kon, vaak zonder enige vorm van proces, op transport worden gesteld.

Aanvankelijk was er nog sprake van een redelijke verzorging van de gevangenen. Vanaf 1937 echter verslechterden de omstandigheden in hoog tempo. Het waren de jaren van de grote zuivering, waarvan miljoenen inwoners van de Sovjetunie het slachtoffer werden. Er werden steeds hogere eisen aan de productie van goud gesteld en de gevangenen kregen steeds minder bescherming en verzorging. De vernietiging van politieke tegenstanders door zware arbeid werd nu een doel op zich zelf. Nieuwe gevangenen werden volgens een vastgesteld plan aangevoerd. Het aantal benodigde arrestaties en veroordelingen tot dwangarbeid werd erop afgestemd.

De kans op overleven was in deze jaren praktisch nihil. Het werk bij extreme koude met ontoereikende voeding en kleding, zorgde samen met mishandeling en executies voor hoge sterftecijfers. Politieke gevangenen waren overgeleverd aan de grillen van bewakers en aan hun criminele medegevangenen. Berooving, bedreiging, mishandeling en moord waren aan de orde van de dag. Van medische zorg was niet of nauwelijks sprake. Bijna alle gevangenen leden aan ziekten als scheurbuik en dysenterie. Maar deze kwalen waren geen reden voor opname in een ziekenhuis. Voor de meeste gevangenen was de dood de enige uitweg uit een uitzichtloos bestaan.

Het is deze wereld die Varlam Sjalamov in zijn verhalen beschrijft. Sjalamov (1907-1982) werd in 1929 voor de eerste keer gearresteerd vanwege de verspreiding van het *Testament van Lenin*. In dit document maakte Lenin zijn twijfel kenbaar over Stalin als mogelijke opvolger. Sjalamov werd veroordeeld

Een wachttoren bij een Goelagkamp.

tot drie jaar dwangarbeid in een kamp in de Oeral. Na zijn straftermijn keerde hij terug naar Moskou. Daar werkte hij voor verschillende tijdschriften en publiceerde zijn eerste verhalen.

In 1937 werd hij opnieuw gearresteerd en veroordeeld voor 'contra-revolutionaire trotskistische activiteiten'. Zes jaar later volgde een nieuwe veroordeling vanwege zijn bewering dat Nobelprijswinnaar Ivan Boenin tot de klassieken van Russische literatuur gerekend moest worden. In de Sovjetunie van 1943 was dit anti-sovjet agitatie en goed voor tien jaar dwangarbeid. Boenin was immers een tegenstander van het regime en in 1920 uit de Sovjetunie gevlucht. Toch redde deze veroordeling waarschijnlijk het leven van Sjalamov. Anti-sovjetagitatie werd gezien als een minder ernstig misdrijf dan trotskistische activiteiten en daarom werd hij overgeplaatst naar een kamp met een minder streng regime. Hij slaagde erin een baan als verpleger te bemachtigen; in Kolyma een makkie. In 1951 werd hij vrijgelaten en twee jaar later verliet hij Magadan, vestigde zich in Kalinin en verhuisde na zijn rehabilitatie naar Moskou. In deze periode begon hij te schrijven aan zijn *Verhalen uit Kolyma*. Zijn werk mocht in de voormalige Sovjetunie pas in de late jaren tachtig worden gepubliceerd.

In de bundel van ruim 900 pagina's wordt het leven in de kampen van Kolyma in tientallen verhalen beschreven. In 'De kade van de hel' gaat het over de aankomst van een transport; in 'Op de pof' beschrijft hij een moord vanwege een wollen trui; in 'In het badhuis' maakt hij duidelijk waarom vervuilde en verluisde 'zeks' toch gedwongen worden om een 'bad' te nemen; 'De vrouw in de onderwereld' laat zien dat aan de menselijke waardigheid van vrouwen zo mogelijk nog minder waarde werd gehecht dan aan die van hun mannelijke lotgenoten.

Sjalamov geeft in zijn verhalen een stem aan de miljoenen zonder stem in een totalitair systeem, waar het individu niet telt. Hij gunt ons een blik in de peilloze diepten van de Stalinistische hel, waar geen plaats is voor eerlijkheid, menselijkheid of medelijden. Zijn verhalen zijn literaire werken, maar ook waardevolle historische bronnen. Een enkel goed gekozen voorbeeld kan aan leerlingen veel duidelijk maken over het leven in een totalitair systeem. Voor de meeste verhalen maakte Sjalamov gebruik van persoonlijke ervaringen. Toch houdt hij altijd vast aan een koele, afstandelijke schrijfstijl. In dat opzicht verschilt zijn werk hemelsbreed van Solzjenitsyn's *Goelag Archipel*. Solzjenitsyn schrijft vol haat, sarcasme en bitterheid; Sjalamov zakelijk. Toch zijn de verhalen er niet minder indringend door; integendeel. De koele, zakelijke toon onderstreept de verschrikkingen die hij beschrijft. Zo leidt de moord op een kampgenoot bij de hoofdpersoon in een van de verhalen tot geen andere gedachte dan: 'Nu moest ik een andere partner zien te vinden om hout mee te zagen'.

In zijn roman 1984 voorspelde George Orwell dat de slachtoffers van 'De Grote Socialistische Broeder' zelfs uit het geheugen gewist zouden worden. Die voorspelling leek op te gaan voor de slachtoffers van Kolyma. Er zijn maar enkele historische studies over Kolyma en er zijn geen televisiedocumentaires, speelfilms of gedenktekens aan gewijd. De verhalen van Sjalamov vormen het monument dat er voor zorgt dat de slachtoffers van Kolyma niet helemaal vergeten worden.

Theo van Zon

BUNDEL

André Gerrits (red.),
Een bizar experiment. De lange schaduw van de Sovjet-Unie 1917-1991
(Amsterdam University Press, Amsterdam 2001),
231 blz., prijs f42,-.

Juist op tijd voor de docent die zijn eindexamenlessen over Stalin en Brezjnef voorbereidt, verscheen deze bundel onder redactie van de Amsterdamse Oost-Europadeskundige André Gerrits. Het boek bevat een aantal bijdragen met recente wetenschappelijke inzichten met betrekking tot de geschiedenis van de Sovjet-Unie. Gerrits was ook lid van de stofomschrijvingscommissie (zie een interview met hem elders in dit nummer) zodat het extra moeite waard is te kijken wat er de laatste tien jaar zoal gedacht en geschreven is aan interpretaties over het meest bizarre experiment van de twintigste eeuw, het sovjet-communisme.

Centraal staat de vraag: hebben de Russen voor niets geleiden? De absurditeit van het communistische experiment vormt de rode draad. Nooit eerder werd immers zo diep ingegrepen in leven en denken van vele miljoenen mensen. Er zou een perfecte samenleving tot stand komen, maar het ont-aardde in massamoord. Was alles vergeefs? De auteurs willen onderzoeken wat het communisme méér bracht dan louter onderdrukking en verspilling; communisme betekende ook: grootschalige modernisering, de opbouw van een supermacht. Het is opmerkelijk – aldus Gerrits in zijn inleiding – dat het gigantische experiment thans achtereenvolgens wordt afgedaan als een vergissing, terwijl het zeventig jaar lang de scherpste emoties en tegenstellingen heeft opgeroepen.

Diverse auteurs (Marius Broekmeyer, Marc Jansen, Ben de Jong en Eric van Ree) waren of zijn verbonden aan het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam. Evenals de overige auteurs leggen zij verbindingslijnen tussen verschillende episoden uit de Sovjet-geschiedenis, met name tussen de Stalin-jaren en de periode Chroesjtsjov-Brezjnef. Onder meer behandelen zij: de rol die de Russische traditie speelde gedurende de twintigste eeuw; de houdbaarheid van de totalitarisme-these in de moderne historiografie, de mate van angst, paranoïa, censuur en de onderdrukking van dissidente meningen; de vijfjarenplannen; de situatie van de Russische landbouw; de rol van de intelligentsia; de dubbele belasting van de vrouw; de kunst en de architectuur.

Deze substantiële bijdragen worden afgewisseld door korte journalistieke herinneringen van oud-Moskougangers als Laura Starink en Alexander Münninghoff.

In zijn artikel over het bizarre experiment geeft Gerrits een goede 'status quaestionis' van het Rusland-onderzoek. Naarmate meer archieven geopend werden, richtten de Rusland-watchers hun vizier niet langer eenzijdig op het Kremlin en zijn bewoners, maar kwam de Russische samenleving zelf meer in beeld. De notie won veld, dat de Russen de dictatuur niet alleen maar onwillig en passief ondergingen. Ook kregen de onderzoekers meer oog voor elementen van continuïteit tussen de periodes voor en na 1917.

Ook de overige artikelen in deze bundel bieden stuk voor